

LOUIS DE GEER-MINNET

Av disponent CHR. VON SYDOW

LOUIS De Geer var, som alla vet, holländare. Visserligen föddes han 1587 i Liège, vilken stad då liksom nu låg utanför Hollands gränser, men familjen flyttade tidigt i samband med en ekonomisk kris till Holland. Ännu icke 30-årig var De Geer välbeställd affärsman i Amsterdam, där han öppnade bankirrerörelse. Kontakten med Sverige fick han genom vapenhandeln i samband med det lån, som generalstaterna, d. v. s. Holland, 1616—18 lämnade Sverige för gäldande av Älvsborgs andra lösen. De Geer blev också snart svenska kronans främste vapenleverantör och penningutlånare. Huvudkällan till hans stora förmögenhet låg i vapenaffärerna. Dessa blev orsaken till att De Geer började intressera sig för att förlägga vapentillverkning till Sverige med dess goda järnmalmstillgångar. Här i landet, bl. a. i Norrköping, hade då vapensmide redan kommit i gång. Intresset tog med tiden allt fastare former och via en början i Finspång, som gjordes till centrum i kanontillverkningen, blev Norrköping med tiden huvudorten för De Geers verksamhet i Sverige. Från mitten av 1620-talet daterar sig de privilegier, som De Geer fick för anläggandet av de verk, bl. a. mässingsbruk, som redan då gick under namnet Holmen och varifrån det nuvarande Holmens Bruk i direkt nedstigande led kan föra sina anor. Första gången De Geer besökte Norrköping var 1627, och här lät han inom kort åt sig uppföra det bekanta s. k. Stenhuset på Saltängen, varav dessvärre nu inte längre finnes något spår.

Som livsrum för den verksamme mannen var dock inte Norrköping och Finspång till fyllest. Hans intressen spred sig lavinartat och omfattade snart nära nog hela hjärtat av det dåvarande Sverige från Värmland i väster till en linje genom Göteborg—Jönköping—Västervik i söder och till Söderhamn i norr. Inom detta område arrenderade han väldiga landarealer och förskaffade sig vid sidan härav en lika betydande kontroll genom s. k. frälse-

Ur ett högtidstal i S:t Olai kyrka, Norrköping, den 14 december 1952.

köp. Av vapenfaktorier ägde De Geer ett halvt dussin, antalet egna eller arrenderade bruk närmade sig 20, i järn- och koppargruvor innehade han dominerande poster och hela området täcktes av ett nät av agenturer och affärsplatser. Det är inte att förundra sig över att Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna i Louis de Geer såg en av rikets förnämsta ekonomiska stöttepelare, utan vars bistånd 30-åriga kriget måhända icke kunnat föras till sitt gynnsamma slut. För att få en riktig bild av vad De Geer verkligen betydde för svenska kronan må man till sist inte förglömma den örlogsflotta om 32 fartyg, som De Geer tillhandahöll och med vars hjälp Sverige 1644 segrade över Danmark i sjöslaget vid Femern.

Vad vet vi då om *människan* Louis De Geer, vad hade han för utbildning, vilken var hans inställning i religiösa och kulturella frågor, vad hade han för intressen utanför affärerna, hur var han som arbetsgivare, make och familjefar?

Källor i form av andras utsagor har vi tyvärr inte att tillgå i särskilt stor omfattning. I huvudsak begränsas våra möjligheter att lära känna Louis De Geers personlighet till hans egen efterlämnade brevsamling. Denna är dock desto större och ger en god inblick i hur han själv kände och tänkte.

De Geers uppfostran var mindre humanistbetonad och mer merkantilt lagd än vad som var vanligt på hans tid. Hans köpmansutbildning ägde huvudsakligen rum i Frankrike. Intill dess han började egen handelsrörelse, var han anställd vid flera handelsfirmor i Frankrike och Holland. Till följd av denna till synes tämligen ensidiga affärsinriktning i De Geers skolning är hans brev fria från de långa latinska formuleringar, som den tidens bokligt bildade eljest älskade att smycka sina epistlar med. Då han själv skrev, använde han lika ofta franskan som holländskan. I familjen har samtalspråket varit franskan. Troligen kunde han också tyska och förstod med tiden något svenska men använde aldrig dessa språk, då han skrev. Då han som adelsman tog säte på riddarhuset, gjorde han sina inlägg på holländska.

Som alltid i denna tid var det religiösa momentet starkt. Att De Geer också var en varmt religiös människa — därom bär hans brev många gånger vittnesbörd. Hans verksamhet som affärsman i flera olika länder med olika religiösa bekännelser gjorde honom emellertid liberal eller snarare indifferent i ceremoniella frågor. Han stödde i lika mån kalvinska och luterska strävanden, till synes mer eller mindre beroende på var han för tillfället befann sig. Hans bibliotek eller de rester därav, som man kan identifiera,

avslöjar inga litterära intressen utöver de religiösa. Bland de 5 000 volymerna hittar man långa rader av kalvinska bekännelse- och uppbyggelseskrifter. För sina arbetare och anställda vid bruken köpte han gärna biblar på franska och holländska för makulaturpris, om någon bokhandlare hade dött i Amsterdam eller flyttat från staden. Med en för sin tid ryktbar bömisk pedagog, Amos Comenius, och med flera andra framstående vetenskapsmän på det teologiska eller pedagogiska fältet uppehöll De Geer tidtals livliga förbindelser. De åtnjöt också stora årliga understöd av honom.

För vacker arkitektur tycks De Geer icke ha haft något nämnvärt sinne. De corps-de-logier han lät bygga på sina bruk var konstnärligt långt ifrån märkliga, enkla timrade hus med torvtak. Hans första fasta punkt i Sverige var det tidigare omnämnda Stenhuset på Saltängen. Till det yttre var det ganska enkelt. Sitt ståtliga Amsterdam-palats, kallat »huset med huvudena», köpte han färdigt och utövade således icke något inflytande på dess arkitektoniska utformning. Något annorlunda blev det sedan han, 1645 ungefär, tagit sitt residens i Stockholm och börjat flitigt umgås i de förnämsta kretsar. Vid nuvarande Götgatan uppförde han i mitten av 1640-talet det numera s. k. Ebba Brahes palats, en av stadens förnämsta privatbyggnader. Möjligt är att han för ritningarnas utförande anlät den berömde arkitekten Jean de la Vallée, med vilken han stod i kontakt på så sätt, att han utanordnade de resestipendier, som svenska regeringen anslagit åt de la Vallée. Olikt tidens stormän i övrigt intresserade trädgårdskonsten honom mera för nyttans än för skönhetens skull. I Norrköping växte i trädgården äppleträd, päronträd och persikoträd men saknades helt tuktade rabatter, bildande de eljest gängse typiska geometriska mönstren. Trädgården vid palatset i Stockholm anlades efter hans egenhändiga ritning i form av en köksträdgård.

De Geers Amsterdam-hus var prytt med målningar av förnäma holländska mästare. De konstverk han hade i Sverige var däremot mindre betydande. Då familjeporträtten skulle målas, anlätade han dock de förnämsta konstnärer, som stod att få.

Det är klart, att en man av De Geers kapacitet skulle draga till sig skaror av supplikanter. Han var en av Europas förmögnaste män. Fattigvård, sjukvård, undervisning och mycket annat finansierades under 1600-talet i huvudsak med allmosor. Det ålåg också alla och envar, som så hava kunde, att utdela allmosor. Det är därför icke förvånansvärt, att han tillhörde Europas främsta samtida allmoseutdelare. Alla anledningar att ge pengar tillvaratogs.

Om ett planerat företag gick bra, utlovades ofta en viss kyrka, en viss korporation eller en viss person någon gåva av votivkaraktär. Därom minner bl. a. en ljuskrona, troligen gjord i Holmens Bruk, i den lilla kyrkan på ön Vlieland i Holland ännu om att De Geer lyckades på ett hyggligt sätt och med god vind få i väg sin stora hjälplotta 1644 till Sverige. Eskadern skulle ha Vlieland som samlingspunkt, och om avseglingen gick lyckligt, skulle kyrkan på ön få en ljuskrona och de fattiga en summa pengar. I hans bevarade svenska räkenskapsböcker finner vi ett särskilt konto för »Ermen», de fattiga alltså. Ser man närmare på vart delposterna gick, finner man, att som fattigallmosor räknades också regelbundet utbetalade löner åt lärare, predikanter och kirurger. Amos Comenius och flera hans kollegor bland de lärda bömiska flyktingarna fick också härur ett slags lön. Vägörenheten belastade till stor del hans svenska rörelse. De verkligt betydande bidragen till de religiösa flyktingarna, kyrkor, skolor, furstar och fattigt folk utlämnades emellertid från De Geers Amsterdam-kontor.

Louis De Geers personliga livsföring synes ha varit ganska enkel, i varje fall under norrköpingsåren. I och med flyttningen till Stockholm steg emellertid lyxkontona i hans räkenskaper. Umgänget i hov- och adelskretsar blev flitigt. Dyrbara kläder, tyger, silver och möbler förekommer till betydande belopp i böckerna. I Stockholm åkte han i kaross, förspänd med sex hästar. I överensstämmelse med tidens sed var vinförbrukningen vid gästabuden rundlig. I samband med drottning Kristinas kröning 1650 hölls stora fester i huvudstaden. Från ett fönster i De Geers nya hus åskådade den nyvordna drottningen och hennes mor, Maria Eleonora, det av honom anordnade festfyverkeriet, »Riddar S:t Görans strid emot draken för jungfrun».

Deltagandet i fester och gästabud fick dock ingalunda inkräkta på arbetet. Det är svårt att förstå, hur tid och krafter kunde räcka till för en verksamhet, som även efter nutida mått var av oerhörd omfattning. Ända in i minsta detalj följde och ledde De Geer själv sina stora affärer. Bevis härför äger vi i hans egna koncept-räkenskaper och framför allt i hans korrespondens. Av breven från hans förvaltare och agenter ser man, att de flesta av dem en eller två gånger i månaden, ja, t. o. m. varje vecka, fick mottaga skrivelser från patronen själv eller, under hans frånvaro, av hans kontorschefer. De bevarade koncepten till hans egna brev är i stor utsträckning av hans egen hand. Blott undantagsvis in-skränkte han sig till utkast, som av andra utarbetades. Han gjorde

t. o. m. själv avskrifter av viktiga handlingar till sitt arkiv, som synes ha hållits i mönstergill ordning. Hans kontor betraktades också som en plantskola för unga köpmän. Utländska affärsmän ansökte för sina söner om anställning hos honom för att de under hans erfarna ledning skulle bli invigda i sitt yrke.

De Geers arbetsbörda blev till sist så oerhörd, att han också flera gånger var betänkt på att draga sig tillbaka från affärerna. Först år 1651 synes detta åtminstone till någon del ha kunnat ske. Nämda år flyttade han nämligen tillbaka till Amsterdam, där han påföljande år avled i en ålder av 65 år.

Oss sena tiders människor intresserar speciellt, hur De Geer var som arbetsgivare för sina otaliga anställda. Han levde ju under en tid, då det patriarkala styressättet i hög grad satt i högsätet. Vi må dock inte förledas att tro, att de anställda i 1600-talets Sverige var helt och hållet utlämnade till husbondens godtycke, eller despoti, eller att de saknade vilja och medel att uttrycka sitt missnöje, när anledning därtill fanns. Dåtidens sociala lagstiftning återfanns i de kungliga privilegiebrev, som ofta flödade av landsfaderliga förmaningar att taga väl vara på arbetarna och t. ex. sörja för deras yrkesutbildning. De privilegiebrev, som lade grunden till De Geers verksamhet i Norrköping, innehöll också åtskilliga bestämmelser med klar social syftning.

Av allt att döma var De Geer en god husbonde, som alla såg upp till med förtroende. I anställningskontraktet med sin förste uppsyningsman för mässingsbruket i Norrköping utlovar De Geer att på sin bekostnad »honom instruera, undervisa och lära uti aritmetica, att han sin bokhållning väl och färdig hålla kan». — Då han bland sina anställda fann håg och förmåga att arbeta sig upp till en självständig ställning, understödde han med penninglån och arrendeupplåtelser av bruk, som han själv inte ville eller inte hade tid att personligen driva.

Kring år 1647 inträffade svåra arbetaroroligheter vid Holmen. Anledningen var svårigheter med råvarutillförseln till mässingsbruket med driftsinskränkningar som följde. Samtidigt kom De Geers konkurrenter ned till Norrköping och försökte locka arbetarna ifrån honom med löften om högre löner. Läget blev till sist så prekärt, att både mästare och gesäller överenskom att nedlägga arbetet, såvida inte deras anspråk på motsvarande förmåner som på andra håll inom åtta dagar godkändes. Först sedan De Geer på sin förvaltares enträgna begäran personligen kommit nedresande från Stockholm återställdes arbetsfreden: lönerna ökades

över hela linjen, skulder avskrevs och villkoren för de fattiga och orkeslösa förbättrades. Arbetarna svarade med en skrivelse, i vilken de tackade De Geer för bevisade välgärningar, särskilt att han underhållit kyrkor och skolor för deras barn, samt förklarade, att de gärna ville tjäna honom framför någon annan. Från samma tid har vi också ett aktstyeke av De Geers hand, vari han föreslår, att om meningsskiljaktighet uppstode mellan arbetsgivaren och hans underlydande, saken skulle undersökas och avdömas av två opartiska mästare, »på det att arbetaren inte måtte obehörigt behandlas som en slav, utan tillgodonjuta sin på skäl grundade frihet». Reflektionerna kring De Geers framsynthet och starkt mänskliga inställning i arbetarefrågor gör sig själva.

Det s. k. holmenfolket, av vilka många som bekant var valloner, åtnjöt på De Geers tid åtskilliga förmåner. Den värdefullaste av dessa var friheten från utskrivning till krigstjänst. Nu hände ibland att en hel del löskefolk stack sig in bland arbetarna just för att undgå militärtjänsten. De Geers lojalitet mot svenska kronan kommer till synes genom hans starka reaktion mot varje sådant försök till bedrägeri. En gång erbjöd han sig att personligen komma till städes till tinget i Norsholm, där ett dylikt mål skulle handläggas. — En annan gång önskade en av hans söner träda i krigstjänst med tre à fyra hästar. De Geer ville emellertid hellre bekosta uppsättandet av ett helt regemente till fots åt sonen i fråga. Måhända var detta inte alldeles fritt från en viss skrytsamhet, men säkert var det också ett utslag av De Geers känsla av ansvar för det land, där han åtnjöt så många förmåner och där han vunnit så betydande ekonomiska framgångar.

Återstår så att försöka skaffa oss en bild av Louis De Geer som make och familjefar. Inte heller i dessa avseenden sviker källorna.

Då hustrun, Adrienne Gérard, dog 1634, ett par dagar efter sitt sextonde barns födelse, och De Geer underrättade barnen därom i ett långt brev på franska, kommer några vackra drag i hans karaktär fram. Han betygar, att han med hustrun under tjugotvå och ett halvt års äktenskap levat i beständig enighet och ömsesidigt förtroende. »Våra hjärtan voro blott ett hjärta, våra viljor blott en vilja. Våra känslor, tankar, önskningar och gärningar voro som sprungna ur samma bröst. En enda blick var under våra sorger tillräcklig för att lugna oss. Ingen olycka drabbade oss utan att den ene meddelade sig med den andre.»

De Geers innerliga religiositet och hans medkänsla för de mindre väl lottade i samhället kommer också till uttryck i ett annat brev

till barnen långt senare, där avslutningen lyder som följer: »Leven tillsammans i kärlek, frid och enighet, frukten Gud, hållen hans bud, tänken på de fattiga och betryckta, så skolen I samla Guds välsignelse över Eder och Edra efterkommande. Därtill förläne Eder Gud sin nåd.» I ett tredje brev till barnen inskräper han vikten av att undvika »strider, debatter, hat, avund och processer».

Väl hade Louis De Geer sina fel, han som alla andra. Som den store privatkapitalist han var, kunde han inte alltid undvika, att egna praktiska intressen blev bestämmande för hans handlande. Bevis på en viss hårdhet kan också ibland spåras, när inte allt blev som han ville. Från maktlystnad och maktfullkomlighet och från strängt fasthållande av vad han betraktade som sin lagliga rätt kan han inte heller helt fritagas. Men även om vi väger hans personlighet på vår tids vågskål och söker bedöma hans gestalt efter våra dagars normer, kan det slutliga domslutet inte bli annat än att han var en god människa med ett varmt hjärta och med klokhets, framsynthets och toleransens som de dominerande karaktärsegenskaperna. Blicken ur hans ögon på bevarade porträtt kan på den punkten inte bedraga.
